

آثار احسان به والدین از منظر قرآن

نرگس عباسیان پور^۱

چکیده

نیکی به پدر و مادر در دین اسلام اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است، به گونه‌ای که در قرآن کریم پس از امر به عبادت خدا، به سپاس از زحمات والدین تصریح شده است. چنین احسانی دارای آثار بسیار شگرفی است که انسان در دنیا و آخرت از آن بهره‌مند می‌شود. احسان به والدین، احترام به پدر و مادر، تعظیم آنها و انجام هرگونه نیکی به آن‌ها است. مفسران این دستور قرآنی را شامل هر والدینی؛ اعم از کافر و مسلمان، و نیکوکار و بدکار دانسته‌اند. دستاوردهای این مقاله نشان می‌دهد که در منابع قرآنی و حدیثی، احسان به والدین از برترین و محبوب‌ترین اعمال نزد خدا دانسته شده و آثار دنیوی و اخروی مختلفی برای آن بیان گردیده است؛ از جمله: افزایش رزق و روزی، طول عمر، آسان‌شدن سَکرات مرگ، آمرزش گناهان و ورود به بهشت در قیامت. خوش‌رفتاری و نداشتن کوچکترین تُندی با والدین، نگاه مهربانانه و بلندکردن صدا در برابر آنها شمرده شده است. پژوهش حاضر، به روش توصیفی، تحلیلی و با استناد از منابع کتابخانه‌ای تالیف شده است.

کلیدواژه: اثرات، احسان، والدین، قرآن.

^۱ طلبه سطح دو، حوزه علمیه کوثر خرمشهر

مقدمه

انسان به طور فطری شاکر و سپاس گزار کسی است که به او نیکی کرده است. سپاسگزاری از پدر و مادر، نشانه و گواه سلامت فطرت است و کسی که به پدر و مادر خود نیکی می‌کند، از فطرت خود پاسداری کرده است. اهمیت سپاسگزاری از پدر و مادر، چنان است که خداوند پس از امر به شکرگزاری از خود، شکر پدر و مادر را آورده است: «وَصَيَّنَّا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ»؛ «و انسان را درباره پدر و مادرش سفارش کردیم. مادرش (به هنگام بارداری) او را با ناتوانی روی ناتوانی حمل کرد و دوران شیرخوارگی او در دو سال پایان می‌یابد (آری او را سفارش کردیم) که شکرگزار من و پدر و مادرت باش که بازگشت (همه) به سوی من است.» (و همانطور که کسی نمی‌تواند شکر پروردگار به جای آورد، شکرگزاری از پدر و مادر نیز بسیار دشوار و در حدّ محال است. در مورد احترام به پدر و مادر در آیات و روایات خیلی سفارش شده است که آیاتی از قرآن احترام به والدین را واجب می‌داند.

در پیشینه این پژوهش، مقالاتی در ارتباط با این موضوع نگاشته شده است و هرکدام از این پژوهش‌ها به یک بحث در ارتباط با موضوع پرداخته‌اند از جمله در مقاله: تاثیر احسان به والدین در سبک زندگی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، مولف: حیدر طباطبایی و دیگران، ۱۴۰۰، در این مقاله، به هفت اثر از آثار احسان به والدین از دیدگاه امام علی (علیه السلام) در بعد فردی و خانوادگی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در مقاله: رفتار با والدین از منظر قرآن و روایات (با بررسی آیات قرآن و روایات اهل بیت)، مولف: علی ابراهیمی، ۱۳۹۹، در این مقاله، جهت تبیین جایگاه والدین و لزوم تکریم آنان، ضمن بررسی آیات و روایات، در نهایت به یک نتیجه کلی در این زمینه رسیده ایم. در مقاله: جایگاه احسان به والدین از منظر آیات و روایات، مولف: معصومه نوروزی، ۱۳۹۶، در این مقاله، به اهمیت حقوق والدین در آیات و روایات و نحوه احسان کردن و آثار اخروی و دنیوی احسان کردن مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش، با هدف آثار احسان به والدین از منظر قرآن پرداخته است؛ ولی در مقاله حاضر سعی شده است ضمن بررسی کردن مفاهیم پژوهش؛ به آثار احسان به والدین از منظر قرآن پرداخته شود.

۱. مفهوم شناسی

پیش از پرداختن به بحث‌های اصلی لازم است کلمات کلیدی و تأثیرگذار را که در این پژوهش مطرح است مورد بررسی لغوی و اصطلاحی قرار داده شود تا با روشن شدن مفاهیم آن‌ها، تبیین هرچه بیشتر بحث ممکن شود.

۱- احسان

احسان، مصدر باب افعال از ریشه «حسن» است. حُسْن (مصدر و اسم مصدر) در مقابل سُوء و سُوء^۱ (بدی و بد شدن) و نیز قُبْح^۲ (زشتی و زشت شدن)، به کار رفته و متناسب با موارد کاربرد در معنای اسم مصدری آن، مفهوم، زیبایی^۳ خوبی، نیکی، شایستگی، مورد پسند و... را می‌رساند. این واژه و مشتقاتی چون حَسَن، حَسَنَةٌ، حَسَنَات، حُسْنی، محسن و أَحْسَن که در قرآن نیز فراوان آمده است.^۴ در وصف آن دسته از امور دینی و دنیایی به کار می‌رود^۵ که به سبب داشتن گونه‌ای از زیبایی عقلی، عاطفی، حسی و... می‌تواند با برانگیختن احساس خوشی، رضایت، زیبایی و تحسین در انسان، او را به خود جذب کند.^۶

در معنای اصطلاحی احسان، مفسران، افزون بر دیدگاه‌های متفاوت در تفسیر پاره‌ای از آیات مربوط کوشیده‌اند تا تعریف واحدی از احسان ارائه کنند. اما بیش‌تر تعاریف به سبب گستردگی مصادیق و عناصر دخیل در مفهوم احسان و نیز عدم تفکیک کامل بین کاربردهای سه‌گانه آن، جامعیت لازم را ندارد.^۷

^۱ فراهیدی، العین، ص ۱۸۰؛ ابن فارس، مقایس اللغة، ج ۲، ص ۵۸؛ مصطفوی، التحقيق، ج ۲، ص ۲۲۱-۲۲۲.

^۲ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۱۱۴؛ جوهری، الصحاح، ج ۵، ص ۲۰۹۹.

^۳ زبیدی، تاج العروس، ج ۱۸، ص ۱۴۰.

^۴ نحل، ۶۷؛ بقره، ۲۰۱؛ هود، ۱۱۴.

^۵ مصطفوی، التحقيق، ج ۲، ص ۲۲۲.

^۶ فیروزآبادی، بصائر ذوی التمییز، ج ۲، ص ۶۷؛ راغب اصفهانی، المفردات، ص ۱۱۸.

^۷ طبری، جامع البیان، ج ۲، ص ۱۹۱؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۱۵.

تعاریفی چون، رساندن نفع نیکو و شایسته ستایش به دیگری، کاری که از سر آگاهی و به شکل شایسته انجام پذیرد،^۱ و نیز انجام کاری به شکل نیکو و با انگیزه خدایی و رساندن خیر یا سودی به دیگری بدون چشم‌داشت هرگونه پاداش و جبران کردنی از این قبیلند.^۲ از مجموع آیات برمی‌آید که عناصر مهمی چون ایمان، انگیزه و نیت الهی (حُسن فاعلی)، نیک بودن ذاتی یک کار (حُسن فعلی)، شکل شایسته انجام (هیأت صدور)، رساندن خیر و خوبی به دیگری، در مفاهیم سه گانه احسان دخیلند.

در پاره‌ای از مصادیق، همه و در پاره‌ای دیگر فقط بخشی از عناصر یادشده، مرز معنایی احسان را تشکیل می‌دهند. بنابراین، ارائه تعریف جامع برای هر سه معنا و همه مصادیق آن‌ها امکان‌پذیر نیست.

۲- نیکی به والدین در قرآن

اهمیت احترام به پدر و مادر و نیکی کردن به آنها به اندازه ای است که قرآن کریم در نه مورد از آن سخن گفته است. در آیه ای احسان به پدر و مادر را پیمان خداوند با بنی اسرائیل بیان نموده و می‌فرماید: «وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ»^۳؛ «و یاد کنید زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که جز خدا را نپرستید، و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان نیکی کنید.»

در این آیه، احسان به والدین پس از میثاق به توحید در عبادت خدا به عنوان دومین میثاقی آمده که خدا از بنی اسرائیل گرفته است. پیمان گرفتن بر رعایت احوال والدین - که امر بر این کار را در تقدیر دارد، عبارت تأکیدآمیزی است که بر اهمیت آن اشاره می‌کند.^۴

احسان و نیکی به والدین در سه مورد زیر هم، در ردیف توحید قرار داده شده است: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»^۱ و پروردگارت فرمان قاطع داده است که جز او را نپرستید، و به پدر و مادر نیکی کنید.»

^۱ طبرسی، مجمع البیان، ج ۱، ص ۲۴۸.

^۲ آلوسی، روح المعانی، ج ۱۶، ص ۴۸.

^۳ بقره، ۸۳.

^۴ طبرسی، مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۴۹.

عبارت «وَقَضَىٰ رَبُّكَ» در این آیه به الزامی بودن احسان به والدین دلالت دارد.^۲ چنان که فعل نهی «أَلَّا تَعْبُدُوا» نیز مؤید این مطلب است. برخی از مفسران با توجه به نکره بودن «احساناً» بر این باورند که فرزندان باید در همه امور در حق آنان مراعات احسان را بکنند و چیزی را فرونگذارند و نیز این حکم قرآنی اختصاص به مؤمنان نداشته، همه انسان ها را در بر می گیرد.^۳

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می گوید: «معلوم می شود مسئله احسان به پدر و مادر بعد از مسئله توحید، واجب ترین واجبات است؛ همچنان که مسئله عقوق (نفرین) بعد از شرک ورزیدن به خدا، از بزرگترین گناهان کبیره است. به همین جهت این مسئله را بعد از توحید و قبل از سایر احکام اسم برده. نه تنها در این آیات چنین کرده، بلکه در موارد متعددی از کلام خود همین ترتیب را به کار بسته است.»^۴

«وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»؛^۵ «و خدا را بپرستید، و چیزی را شریک او قرار ندهید، و به پدر و مادر و خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و همسایه نزدیک و همسایه دور و همنشینان و همراهان و در راه ماندگان و بردگان نیکی کنید.»
«أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ»؛^۶ «اینکه چیزی را شریک او قرار مدهید، و به پدر و مادر نیکی کنید، و فرزندان را از [ترس] تنگدستی نکشید.»

«وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا»؛^۷ «و انسان را درباره پدر و مادرش به نیکی سفارش کردیم.» خداوند در این آیه، به بیان دلیل فطری نیکی به والدین پرداخته است. نیکی به پدر و مادر از اصول انسانی است و به صورت یک قانون تکوینی در نهاد همه انسان ها وجود دارد. و به ویژه تعبیر به

^۱ اسراء، ۲۳.

^۲ طبرسی، تفسیر جوامع الجامع، ج ۳، ص ۴۵۰.

^۳ قرآنی، تفسیر نور، ج ۷، ص ۴۰.

^۴ طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۸۰.

^۵ نساء، ۳۶.

^۶ انعام، ۱۵۱.

^۷ احقاف، ۱۵.

از این عمل مضایقه نکن و غذای او را لقمه لقمه در دهانش بگذار، چه این عمل در واپسین روز، سپر آتش خواهد بود.^۱

۵. ورود به درجات بالای بهشتی

امام باقر(ع) در بیان یکی از آثار اخروی نیکی به والدین می فرماید: «قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَسْكَنَهُ اللَّهُ فِي أَعْلَىٰ عِلِّيِّينَ فِي غُرْفٍ فَوْقَ غُرْفٍ فِي مَحَلِّ الشَّرَفِ كُلِّ الشَّرَفِ، مَنْ آوَى الْيَتِيمَ وَنَظَرَ لَهُ وَفَكَانَ لَهُ أَبًا وَ مَنْ رَحِمَ الضَّعِيفَ وَ اعَانَهُ وَ كَفَاهُ وَ مَنْ انْفَقَ عَلَى الْوَالِدِيهِ وَ ارْفَقَ بِهِمَا وَ بَرَّ هُمَا وَ لَمْ يَحْزَنْهُمَا»؛ «اگر مؤمنی ۴ ویژگی در خود داشته باشد خداوند او را در بالاترین و شریف ترین جایگاه قرار خواهد داد. کسی که یتیمی را پناه داده و بر او پدرانه نظر افکند، کسی که ضعیفی را مورد ترحم قرار دهد و در حد کفایت به او کمک کند، کسی که به والدین خود انفاق و با آنان مدارا کند، به ایشان نیکی کرده واز نگران ساختن آنها اجتناب نماید.»

همچنین امام صادق (علیه السلام) فرمود: «هنگامی که حضرت موسی مشغول مناجات با پروردگارش بود، مردی را دید که در زیر سایه عرش الهی در ناز و نعمت است عرض کرد: خدایا این کیست که عرش تو بر او سایه افکنده است خداوند متعال فرمود: او نسبت به پدر و مادرش نیکوکار بود.»^۲

۶. همنشینی با نیکان

همنشینی با نیکان دیگر آثار اخروی نیکی به پدر و مادر است که رسول اکرم(ص) در بیان پیامد اخروی و اثرات نیکی به والدین در کمال آدمی می فرماید: «مَنْ حَجَّ عَنْ وَالِدَيْهِ أَوْ قَضَى عَنْهُمَا مَغْرَمًا بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الْأَبْرَارِ»؛ «کسی که برای پدر و مادرش حج انجام دهد و یا بدهکاری آنها را بپردازد،

^۱ همان، ج ۸۷.

^۲ همان، ج ۵۶.

^۳ مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۳۰.

^۴ متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۶۸.

خداوند او را در روز قیامت با نیکان بر می انگیزد.» و در سوره الرحمن می فرماید: «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»^۱؛ آیا جزای نیکوکاری، جز نیکوکاری است؟

البته در آیه فوق کلمه احسان دو بار و به توالی به کار رفته است. بار اول احسان به معنی مطلق رفتار نیک انجام دادن است. در بار دوم، احسان در همین معنا و مفهومی به کار رفته است که در اینجا در صدد بیان هشتمین، یعنی انعام و نیکی به غیر، به همین جهت برخی از مفسران به استناد همین آیه، گفته اند پاداش الهی در قیامت بیش از عمل انسان در دنیا خواهد بود؛ زیرا تفاوت عدل و احسان این است که در عدل جزا و پاداش به اندازه عمل است، اما در احسان، پاداش و جزا بیش از عمل و رفتار است. همچنان که راغب در مفردات می گوید: «احسان» چیزی برتر از عدالت است، زیرا عدالت این است که انسان آنچه برعهده اوست بدهد و آن چه متعلق به او است بگیرد، ولی احسان این است که انسان بیش از آنچه وظیفه او است، انجام دهد و کمتر از آنچه حق او است بگیرد.^۲

در روایت دیگری نیز ایشان می فرماید: برترین انسان های نیک در قیامت کسانی خواهند بود که به والدین خویش، پس از مرگ آنها نیکی کرده باشند: «سَيِّدُ الْأَبْرَارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ بَرٌّ وَالِدَيْهِ بَعْدَ مَوْتِهِمَا»^۳

۷. آمرزش گناهان

بخشودگی گناهان یکی دیگر از آثار محبت و خوش رفتاری با والدین است. البته واضح است که مراد از این که نیکوکار هر چه می خواهد انجام دهد، گناه و معصیت نیست زیرا اگر به نیکوکار گفته شود هر چه می خواهی انجام بده، یعنی کار نیک انجام بده. زیرا شأن نیکوکار این است که کارهایش را نیک و درست انجام دهد و الا صفت نیکوکاری برای او صادق نخواهد بود و همچنین نسبت به عاق والدین کارهایی که انجام می دهد و مورد بخشش واقع نمی شود از جمله کارهایی است که قبیح و ناپسند است. امام سجاد (علیه السلام) فرمود: «مردی خدمت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) رسید و گفت: ای رسول خدا، من هیچ کار زشتی نمانده که انجام نداده باشم، آیا می توانم توبه کنم؟ رسول

^۱ الرحمن، ۶۰.

^۲ راغب اصفهانی، المفردات، ص ۲۳۶-۲۳۷.

^۳ مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۸۲.

خدا فرمود: آیا هیچیک از پدر و مادرت زنده هستند؟ گفت: بله، پدرم. حضرت فرمود: برو به او نیکی کن (تا آمرزیده شوی). وقتی او راه افتاد پیامبر فرمود: کاش مادرش زنده بود. یعنی اگر او زنده بود و به او نیکی می کرد، زودتر آمرزیده می شد.^۱

نتیجه گیری

در این مقاله به این نتیجه دست یافتیم که هرکس بخواهد سعادت دنیوی و اخروی را برای خود به دست بیاورد و رضایت خداوند متعال را حاصل کند باید پدر و مادر خود را راضی نگه دارد که اگر پدر و مادر شخص، از دست فرزندان خود راضی باشند هم سعادت دنیا را به دست آورده و هم سعادت آخرت را همراه با رضایت پروردگار متعال دارد و یک دعای پدر و مادر در حق فرزندان زندگی فرزند را بیمه می کند. اما اینکه یک نفرین پدر و مادر در حق فرزند یا فرزندان زندگی دنیا آن ها را از بین می برد و در آخرت جزء زیانکاران و خسران خواهد بود. احسان به والدین آثار فراوانی دارد که هم شامل آثار دنیوی و هم شامل آثار اخروی می شود و از خداوند متعال مسئلت داریم که ما را به وظایف در قبال پدر و مادرمان آشناتر کند و توفیق عمل و خدمت به والدین به ما عطا کند.

^۱ همان.

منابع

*قرآن کریم

- ۱- آلوسی، شهاب الدین، **روح المعانی**، ج ۱۶، نشر: دارالفکر العربی، ۱۴۲۰ ه.ق.
- ۲- ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، ج ۱۳، نشر: دارصادر، بیروت، ۱۳۶۰.
- ۳- ابن بابویه، محمد، **الخصال**، ج ۱، نشر: نسیم کوثر، ۱۳۸۳.
- ۴- _____، **عیون اخبار الرضا**، نشر: کتاب جمکران وابسته به مسجد مقدس جمکران، قم، ۱۳۹۳.
- ۵- ابن فارس، احمد، **مقاییس اللغة**، ج ۲، نشر: دارالکفر، بیروت، ۱۳۵۸.
- ۶- جوهری، اسماعیل، **الصحاح**، ج ۵، نشر: دارالعلم للملایین، بیروت، ۱۴۰۷ ق.
- ۷- راغب اصفهانی، حسین، **المفردات الفاظ قرآن**، نشر: مرتضوی، ۱۳۸۸.
- ۸- زبیدی، مرتضی، **تاج العروس**، ج ۱۸، نشر: دارالهدایه، بیروت، ۱۳۴۴.
- ۹- صدوق، جلیل، **امالی صدوق**، نشر: نسیم کوثر، قم، ۱۳۷۶ ه.ش.
- ۱۰- صفار قمی، ابن فروخ، **بصائر الدرجات**، نشر: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
- ۱۱- طبرسی، فضل بن حسن، **جامع البیان**، ج ۲، نشر: فراهانی، تهران، ۱۳۶۸.
- ۱۲- _____، **مجمع البیان**، نشر: ناصر خسرو، ۱۳۸۴.
- ۱۳- _____، **تفسیر جوامع الجامع**، ج ۳، نشر: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۹۳.
- ۱۴- طباطبایی، محمد حسین، **تفسیر المیزان**، ج ۱۳، نشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۵.
- ۱۵- طوسی، محمد بن حسن، **امالی طوسی**، نشر: اندیشه هادی، چاپ: سوم، ۱۳۹۹.
- ۱۶- فراهیدی، خلیل، **العين**، نشر: دارالهجره، ۱۳۶۴.
- ۱۷- فیروزآبادی، مجد الدین، **بصائر ذوی التمییز**، ج ۲، نشر: المجلس الاعلی للثئون الاسلامیه، ۱۹۹۶ م.
- ۱۸- قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، ج ۷، نشر: موسسه فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۳.
- ۱۹- کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، نشر: دارالثقلین، چاپ: دوم، ۱۳۹۱.
- ۲۰- مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، ج ۱۶، نشر: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۸.
- ۲۱- مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، ج ۷۴، نشر: اسلامیه، ۱۳۷۵.

- ۲۲-متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۶، نشر: الرساله، بیروت، ۱۳۷۲ ش.
- ۲۳-مصطفوی، حسن، التحقیق فی الکلمات القرآن الکریم، ج ۲، نشر: مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۸.
- ۲۴-نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، نشر: آل البيت، ۱۳۶۹.